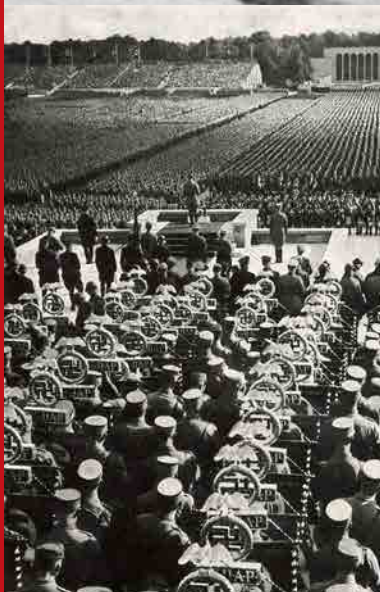

DE TWEEDE WERELDOORLOG

NA HET BEZOEK

Dossier voor het 5e en 6e middelbaar

Educatieve Dienst

Inhoudstabel

<i>Na het bezoek</i>	
De gevolgen van de oorlog	3
Propaganda	4
In de kunst en in de architectuur	5
In de taal	8
Zijn de beulen gewone mensen?	14
Mondelinge geschiedenis	17
De denazificatie	20
De Tweede Wereldoorlog	
In de film	22
In de literatuur	23
Het Internationaal Humanitair Recht	24
Wat is een totale oorlog?	28
Woordenlijst	30
Bibliografie	37
Het pedagogische aanbod van het WHI	40

De gevolgen van de oorlog

Conclusie

Europa 1945

Europa dat in 1945 triomferend uit zijn as verrijst is misschien een mooi symbool, maar vooral een mythe. De meeste Europese landen zijn verwoest, ofwel door de bezetting ofwel door de nederlaag. Nu de strijd is gestreden, heersen enkel angst en onzekerheid over het continent.

De oorlog wordt al snel gevat in termen van Goed versus Kwaad, van Wij versus Zij. Nieuwe regimes worden gelegitimeerd, oude regimes in ere hersteld. Verantwoordelijken worden aangeduid en de fabel van een gemeenschappelijk verzet ziet het licht.

Het Europa van 1945 wordt gekenmerkt door de stilte van de afwezigheid: de doden, de gedeporteerden, de gevangenen. De oorlog heeft het leven aan minstens 46 miljoen Europeanen (waaronder minstens 88.000 Belgen) gekost; meer dan de helft ervan zijn burgers. Europa oogt armoedig en desolaat: steden zijn kapot, landbouwgebieden verwoest, overlevenden zijn ziek en uitgehongerd... Veel burgers en wezen zijn de wanhoop nabij. Het continent is uitgeput door jaren van bezetting, repressie, uitbuiting en uitroeiing.

De vluchtelingencrisis maakt de chaos nog groter: mannen en vrouwen proberen naar huis terug te keren, ontvluchten een verwoeste streek of worden uitgewezen. Ook diegenen die de kampen hebben overleefd, moeten opnieuw een thuis vinden.

1945 kenmerkt de terugkeer van het Europa van de nationaliteiten. Volksverhuizingen en etnische zuiveringen creëren een nieuwe norm. De wereldoorlog is dan wel voorbij, toch laten burgeroorlogen, guerrilla's, nationalistische opstanden en wraak nog steeds bloed vloeien.

Een gewelddadige maatschappij leeft voort op het puin van de oorlog. De oorlog scheidt ook een nieuwe internationale wereldorde. Europa is niet langer het triomferende werelddeel dat zijn wil zomaar kan opleggen. Gekoloniseerde volkeren richten het hoofd op, de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie delen wereldwijd de lakens uit. Hoe zullen België en Europa omgaan met deze nieuwe realiteit?

Na het bezoek

Gebruikstips en denkpistes

➔ **Propaganda** is ongetwijfeld het bestuderen waard. De studie van de dragers, de vormen en de taal die de propaganda aanwendt, kan de kritische geest van de leerlingen zeker aanscherpen.

Het onderwerp is brandend actueel, zeker in onze maatschappij waar alles om communicatie draait. In het dagelijkse leven wordt iedereen geconfronteerd met vormen van propaganda die ook door politieke, sociale en religieuze groeperingen worden aangewend; reclame gebruikt dezelfde codes. De dragers hebben sinds 1945 natuurlijk een hele evolutie doorgemaakt (sociale media, videospelletjes,...), maar talloze methodes zijn identiek gebleven.

Met hun grafische kunstgrepen en treffende slogans zijn affiches en karikaturen uitstekende propagandavectoren. Dit wordt perfect geïllustreerd in het boek *La Seconde Guerre mondiale en caricatures* (Parijs, Hugo&Cie, 2009) van Mark Bryant, waarin de auteur meer dan 350 oorlogskarikaturen in hun context plaatst.

De bioscoopjournaals uit de Tweede Wereldoorlog zijn een ander bijzonder doeltreffend propagandamiddel. Welke evenementen worden vermeld? Hoe worden ze behandeld? Wat zijn de verschillen tussen de oorlogvoerende partijen? Allemaal vragen die zeker een debat verdienen. De filmactualiteiten zijn beschikbaar via YouTube en via de site *Cinéma et histoire* (<http://www.cinema-et-histoire.fr>). De site heeft ook een dossier over het onderwerp opgesteld. De docufilm *L'oeil de Vichy* (1993) van Claude Chabrol vertelt de oorlog aan de hand van nieuwsbeelden uit het regime van Vichy, maar laat elke vorm van commentaar achterwege.

De inbreng van de film beperkt zich niet tot nieuwsbeelden. De filmindustrie draagt haar steentje aan de oorlogsinspanning bij door fondsen te werven en vrijwilligers te ronselen (om zich bij het leger in te lijven of om in Duitsland te gaan werken, bijvoorbeeld). Sterren zoals Mickey Mouse en Donald Duck nemen dienst om de Duitsers en de Japanners te bestrijden... Walt Disney heeft verschillende animatiefilms voor rekening van de Amerikaanse regering en het

leger gemaakt. Michel Viotte heeft over het onderwerp de documentaire *Guerre d'Hollywood* (2013) gerealiseerd.

Propaganda duikt ook op waar ze niet wordt verwacht.

➔ **Kunst en architectuur in dienst van de propaganda**

De term “propaganda” als dusdanig duikt pas in het begin van de 17e eeuw op, wanneer paus Gregorius XV de *Congregatio de Propaganda Fide* opricht. We kunnen echter vaststellen dat kunst en architectuur reeds in de oudheid als vectoren voor politieke ideeën werden gebruikt. Ook de verdiensten, de macht of de heilige en eeuwige eigenheid van de vorst of het regime worden zo in de verf gezet.

In de loop der eeuwen en aan de hand van nieuwe technieken (fotografie, film, nieuwe bouwmaterialen) zijn kunst en architectuur hun boodschappen blijven uitdragen.

De totalitaire regimes die in de eerste helft van de 20e eeuw in Europa opduiken, gebruiken kunst en architectuur om hun ideologieën te verspreiden, maar elk regime doet dat op zijn manier, naargelang zijn ideeën en zijn geschiedenis. In nazi-Duitsland worden het naakt en het oorlogsgeweld bijvoorbeeld verheerlijkt, terwijl diezelfde thema's in de Sovjet-Unie helemaal niet aan bod komen.

Een analyse van de kunstvormen die door de eeuwen heen voor propagandadoeleinden werden gebruikt, leert ons dat propagandamakers dikwijls naar het verleden verwijzen.

Deze vaststelling is bijzonder treffend in de 20e eeuw. Mussolini, Stalin en Hitler waren heilig overtuigd van de manipulatie- en overtuigingsmogelijkheden van de kunst en de architectuur en grepen maar al te graag terug naar de acties van hun voorgangers om te laten uitschijnen dat zij, op hun beurt, even goed, zo niet beter, presteerden. Dergelijke vergelijkingen zijn in alle eeuwen mogelijk.

Het verleden werkt inspirerend en wordt gesublimeerd. In Duitsland wordt de moderne kunst (en dan vooral het expressionisme) als een ontaalde uitdrukking gezien: de kunstenaars die zich in deze stroming inschrijven, worden uit de academies geweerd en hun werken worden vernietigd.

Document: Brief van de Kamer voor Plastische Kunsten van het *Reich*, getekend Adolf Ziegler, directeur van de instelling, aan de expressionistische schilder Karl Fr. Schmidt-Rottluff, 3 april 1941:

“De *Führer* heeft mij gevraagd alle ontaarde kunstwerken uit de musea weg te halen. In dat kader werden 608 van uw werken in beslag genomen. (...) U moet begrijpen dat uw werken niet beantwoorden aan de eisen van de Duitse cultuur die verantwoordelijkheden tegenover het volk en het *Reich* heeft.

Hoewel u de toespraken van de *Führer* (...) zeker heeft gehoord, blijkt bovendien uit de werken die u recent toestuurde dat u niet aansluit bij de culturele koers van de nationaalsocialistische Staat.

Bijgevolg (...) wordt u uit de Kamer voor Plastische Kunsten van het *Reich* geweerd en verbied ik u beroepsmatig in de plastische kunsten actief te blijven, zelfs in bijberoep.”

Geciteerd door W. HOFER, *Le national-socialisme par les textes*, Parijs, Plon, 1963, p. 107.

Twee voorbeelden die de recuperatie van kunst en architectuur illustreren:

De wil om een nieuwe hoofdstad te creëren, als symbool van een gespierde macht.

Tallose voorbeelden kunnen worden aangehaald: keizer Augustus die erop prat ging het Rome van de bakstenen in een marmeren Rome te hebben omgetoverd (Suetonius, *Augustus*, 28, 5), symbool van de macht van het Romeinse rijk; Lodewijk

Rome, Palazzo della Civiltà Italiana (EUR), 1940

XIV die wenst te centraliseren en Versailles tot het zwaartepunt van zijn koninkrijk ombouwt; Napoleon die opdracht geeft Parijs te verfraaien om er de meest vooraanstaande stad in het Westen van te maken; of ten slotte Leopold II die Brussel wenst om te bouwen tot de gelijke van Parijs, waarvoor hij de Zenne doet overwelden en grote lanen laat trekken met gebouwen die deze van de Franse hoofdstad nabootsen. De totalitaire regimes van het interbellum dromen evenzeer van grootse hoofdsteden, als symbool van hun triomferende politiek. Hitler, bijgestaan door Albert Speer, wenst van Berlijn de *Welthauptstadt*

Germania (“de hoofdstad van de wereld”) te maken. Mussolini, die zich maar al te graag met de grote bouwers van de oudheid identificeert, maakt hele wijken met de grond gelijk om antieke sites bloot te leggen, hij trekt reusachtige lanen en bouwt sites die de continuïteit tussen het keizerlijke Rome en het fascistische Rome in de verf moeten zetten (bijvoorbeeld de Piazza Augusto Imperatore of het complex van de EUR (*Esposizione universale Roma*) die de wereldtentoonstelling van 1942 moet verwelkomen. Deze gaat wegens de oorlog echter niet door). De architectuur wordt

eveneens het decor van de grote bijeenkomsten van de totalitaire regimes.

Hubert Lanzinger,
Bannerträger 1933

De verspreiding van een gecontroleerd en sprekend beeld

Propaganda gebruikt dikwijls het beeld van de leider die helemaal alleen de natie belichaamt. De voorstelling (in de vorm van een beeldhouwwerk, een schilderij, een tekening, de beeltenis op een muntstuk) moet een boodschap overbrengen die vlot door iedereen begrepen kan worden. Er wordt dus een machtige, zegevierende, vastberaden en zelfzekere chef uitgebeeld (een farao die vanop de pyloon van de tempel van Horus in Edfu de veroveraars weet te bedwingen, Mussolini als stichter van het Rijk, het

portret van de *Führer*), volop aan het werk, die het beste van zichzelf geeft voor de “goede zaak” (Napoleon in zijn werkkamer, Lenin in het Smolny-Instituut). De goddelijke afstamming (Lodewijk XIV als Apollo) en de link met de traditie (Hitler als koene Germaanse ridder, Mussolini als een moderne Romulus) worden eveneens voor het voetlicht gebracht.

De beelden kunnen gemanipuleerd worden om de ideologie kracht bij te zetten (toevoeging van personen die niet op de kroningsplechtigheid van Napoleon aanwezig waren, verwijdering van storende personen op de foto van Stalin). Wanneer de oorlog uitbreekt, krijgt het militaire meer aandacht, maar de artistieke creaties putten ook uit andere onderwerpen.

Om de opgelegde concepten te rechtvaardigen, om de continuïteit en de duurzaamheid van het regime te benadrukken, recupereert de propaganda oude symbolen die een glorieus verleden of een positief begrip evoceren. Die symbolen worden uiteraard gereproduceerd in de kunstwerken of vormen decoratieve elementen in bouwwerken (de regalia, de lelie, de laurierkroon in Frankrijk, de Duitse arend of de swastika die bij de nazi's zowel Arische symbolen zijn als het rijk van Karel de Grote oproepen, de lictorenbundel uit het oude Rome in Italië,...).

Ook de democratische landen gebruiken kunst als ideologische vector. In België deed het leger tijdens de Eerste Wereldoorlog bijvoorbeeld een beroep op soldatenkunstenaars die de Belgische aanwezigheid in het conflict of de verwoestingen van de bezetter dienden te illustreren. Sommige van die kunstwerken werden in het buitenland tentoongesteld om te getuigen over een land dat ondanks het geweld en de verwoestingen van de Duitse aanval stand wist te houden.

Meer informatie over propaganda vindt u in ons pedagogisch dossier over dat onderwerp. U kan dat downloaden via de website www.legermuseum.be, rubriek Uw Bezoek/Educatief/Pedagogische dossiers.

➔ **Taal als propagandamiddel.**

Woorden zijn zelden onschuldig: ze geven de heersende ideeën weer of verdoezelen integendeel de realiteit. Zo ook voor het discours van de dictatuur of de getuigenissen van de slachtoffers en beulen in de concentratiekampen.

“De evenementen hebben aangetoond en leren ons nog steeds (...) dat de mens gemakkelijk ten prooi valt aan de hypnose van slogans. De taal en de verbale spitsvondigheden worden dan een machtsinstrument waarmee mensen andere mensen weten te domineren. Het nazisme, bijvoorbeeld, gebruikte bestaande woorden maar gaf ze een andere betekenis: fanatisme, tot dan toe een begrip met negatieve bijklank, werd plots synoniem van moed, toewijding en wilskracht. Alles wordt overdondering, bevel, aansporing. De verarmde woordenschat verkrijgt gewicht door de loutere herhaling.”

PAHAUT, Claire. *Nina Erauw. Je suis une femme libre (1917-2008)*. Les carnets de la mémoire. Hainaut Culture et Démocratie, 2009, p.40.

“Orwell zei dat (...) de taal die op de televisie, op de radio, in de pers wordt gebruikt uiteindelijk ons denkpatroon aanstuurt. Schenk aandacht aan hoe u spreekt, let op de woorden die steeds worden herhaald. Ik ben zeer gevoelig voor het idee dat alles via taal kan verlopen en dat we volledig gehersenspoeld kunnen worden: niet door ons verhaaltjes te vertellen, maar door de betekenis van woorden om te vormen, waardoor de vrijheid van het individu in het gedrang komt.”

Schrijfster en essayiste Isabelle Jarry in de uitzending “Tire ta langue”, 23 september 2003, <https://www.franceculture.fr/litterature/la-novlangue-de-george-orwell-donald-trump> (mei 2017).

In de concentratiekampen werken gevangenen en SS'ers elk hun eigen taal uit.

Zo kunnen slachtoffers:

- onbeschrijflijke evenementen en pijnlijke ervaringen uitdrukken;
- eufemismen gebruiken om de dingen psychologisch meer aanvaardbaar te maken;
- codewoorden als verzetsvorm gebruiken. De code benadrukt de groepsgeest

Oefening:

Haal de termen en de definities uit elkaar en laat de leerlingen ze opnieuw samenbrengen:

Alte Nummer	Oud nummer	
Basar	Bazaar	Persoon die al lang gevangen zit
		Zone van het kamp waar de gevangenen voedsel, “werktuigen”, enz. kunnen uitwisselen
Dolmetscher	Tolk	Club gevormd door de bewakers en de Kapo’s die de bevelen moeten “vertalen”
Ewige Maus	Eeuwige muis	Gevangene die door zijn groep (landgenoten, barakgenoten) belast wordt met het stelen van voedsel of kleding uit zijn werkplaats
Familie	Familie	Term gebruikt door de communisten om de illegale groepen communisten binnen en buiten het kamp aan te duiden
Gebet	Gebed	Informatie doorgegeven aan de SS tijdens een foltering
Leichenzücher	Lijkenzoeker	Gevangene die de dood van een kameraad niet aangeeft om een dubbel voedselrantsoen te bekommen
Marmelade	Confituur	Bloedsporen en kneuzingen na een afstraffing door de SS
Organisieren	Organiseren	Stelen
Sonneaufgang	Ochtendglorien	De hoop op de ondergang van Duitsland
Speckjäger	Spekjager	Gevangene die aan zware arbeid tracht te ontkomen of die voedsel steelt, die tot elke prijs wil overleven maar zijn lotgenoten niet helpt

Welke woorden veronderstellen een clandestiene activiteit, een vorm van verzet? Suggesteren sommige woorden een soort van hiërarchie tussen de gevangenen, een vorm van respect voor sommigen of integendeel verwerping en angst?

Welke woorden geven aan dat het belangrijk is tot een groep te behoren?

Door de uitdrukkingen van de SS te analyseren, wordt het mogelijk hun mentaliteit te doorgronden en het proces van ontmenselijking van slachtoffers bloot te leggen. Door eufemismen kunnen de kampbewakers de wreedheid van hun daden verdoezelen.

Zelfde oefening als voordien.

Arschkolonne Colonneafsluiter	De verzwakte gevangene die achteraan de werkcolonne loopt
Birnkopf/Eierkopf Perenhoofd/Eihoofd	Intellectuele gevangene
Dentist Tandarts	Gevangene die de gouden tanden van de doden moet recupereren
Durch den Kamin geflogen Door de schoorsteen gevolgen	Dode gevangenen die in de verbrandingsovens worden verast
Hackfleisch Gehakt	Het resultaat van een bijzonder strenge straf
Hasenhüpfen Hazensprong	“Sport” beoefend door de SS’ers: de gevangenen worden naar de prikkeldraad geleid en de bewakers schieten op handen en voeten om ze te dwingen te springen
Hasenjagd Hazenjacht	Zoektocht naar ontsnapte gevangenen
Himmelfahrtskommando Hemelvaartcommando	Groep gevangenen geselecteerd om te worden terechtgesteld
Holzarkose Houtnarcose	Voor een operatie worden de gevangenen met een houten knuppel bewusteloos geslagen
Kaminfeger/Kaminfutter Schoorsteenveger/Brandstof	Zieke en zwakke gevangenen die zullen gedood en verast worden

Kapo	Kapo	Het woord is afgeleid van het Italiaanse “capo”: hoofd. Ze worden gekozen onder de gevangenen van gemeenrecht; criminelen die chef van een werkcommando of barak worden. Ze staan bekend om hun brutaliteit.
Konserve	Conserve	Gevangene gebruikt voor medische proefnemingen
Prominenter	Bekendheden	Gevangenen die privileges genieten

➔ Victor KLEMPERER, een Duitse taalkundige, filoloog en filosoof van joodse oorsprong, is getrouwd met een Arische (waardoor hij aan deportatie ontsnapt), en houdt een oorlogsdagboek bij. Hij bestudeert de taal die door het Derde Rijk wordt gebruikt om het verraderlijke en sluipende gif, dat de geesten verziekt, aan de kaak te stellen. Hij buigt zich over toespraken, literaire, educatieve en wetenschappelijke werken, gesprekken en persartikels om de totalitaire woordenschat aan te klagen die uitdrukkingen en zinsbouw omvormt en ze een nieuwe betekenis geeft. Hij stipt volgende methodes aan:

- Gewone, oude of alledaagse woorden krijgen een nieuwe betekenis. Bv.: het woord Volk (volk) wordt met alles geassocieerd: volksfeest, volksgemeenschap, “een volk, een rijk, een Führer”; Welt (wereld), gross (groot), Blut (bloed), fest (sterk), Gemeinschaft (gemeenschap), feierlich (plechtig), melden (zich registeren betekent zichzelf als Jood aangeven), evacueren (gedeporteed worden).
- Door herhaling worden simplistische en identieke woorden evidente waarheden. Bv.: spontaan, instinct, fanatiek, blindelings, eeuwig, Artfremd of Fremd (vreemd aan de soort), totaal, enz.
- Neologismen duiken op: Untermenschentum (ondermensheid), entjuden (ontjoodsen), arisieren (meer Arisch maken), aufnorden (meer noordelijk maken).
- Het veelvuldige gebruik van afkortingen, leestekens en aanhalingstekens stelt de waarheden van anderen in vraag (bv.: “hun overwinningen”).
- Toespraken worden gedeclameerd en zijn grootse opvoeringen: woorden worden benadrukt door gebaren, de stem luidt als een klok en overstemt alle andere.
- De toespraken spelen in op zintuigen en gevoelens, gebruiken heel wat pathos,

wekken een gevoel van vervoering en dominantie op, roepen tot actie op, werken intuïtief.

- De toespraken hebben het over het bloed, het ras, de verheerlijking van de aard.
- “Jood” wordt een verzamelnaam voor alle tegenstanders.

Oefening:

Zoek in de citaten hieronder de taalelementen die Klemperer aanstipt.

Doelstelling gedefinieerd door Hitler (hoofdstuk VIII):

“Onze strijd verzekert het voortbestaan en de ontwikkeling van ons ras en ons volk, onze strijd voedt onze kinderen en behoudt de zuiverheid van het bloed, de vrijheid en de onafhankelijkheid van de natie, zodat ons volk de opdracht zou kunnen volbrengen die ze van de Stichters van het universum kreeg opgedragen.”

Het naziproject (hoofdstuk XII):

1. Om de massa voor nationale verbetering warm te maken, is geen enkel offer te groot (...).
2. De nationale opvoeding van de massa kan enkel geschieden via het indirecte middel van sociale verbetering (...).
3. De nationalisering van de massa kan in geen geval worden bewerkstelligd door halfslachtige maatregelen of een timide apostolaat, maar enkel door een concentratie van fanatiek doorgedreven inspanningen (...).
4. De ziel van het volk kan enkel geraakt worden indien er naast een strijd voor de eigen belangen ook gewaakt wordt over de vernietiging van alle vijanden die dat doel in de weg staan (...).
5. Alle grote hedendaagse vraagstukken zijn tijdsgebonden vraagstukken (...), één enkele aangelegenheid heeft een fundamenteel belang: het behoud van het ras in de sociale organisatie (...).
8. Een politieke hervorming kan nooit tot stand komen door de verlichting of de beïnvloeding van de leidende machten: enkel de verovering van politieke macht is van belang (...).

De vijand: de Jood

De volksstaat en het zuivere ras

“De volksstaat moet het raciale gegeven centraal plaatsen en over de zuiverheid van het ras waken (...), ervoor zorgen dat enkel gezonde personen kinderen hebben. Zieke en ongezonde mensen mogen absoluut geen kinderen krijgen; niets is nobeler dan er in dat geval van af te zien. De natie gezonde kinderen

ontzeggen, is al even verwerpelijk. De volksstaat moet als de beschermer van een duizendjarige toekomst optreden, waarin verlangens en egoïsme geen plaats hebben (...). Een volksstaat moet bijgevolg niet toestaan dat een huwelijk de zuiverheid van het ras gaat bedreigen. Het huwelijk is integendeel een instelling die wezens moet voortbrengen geschapen naar het beeld van God en geen monsters die half mens half aap zijn.”

A. Hitler, *Mijn strijd* (Mein Kampf), 1924.

“Alles wat we vandaag als menselijke beschaving kennen, de producten van de kunst, de wetenschap en de techniek, is bijna uitsluitend het resultaat van de creatieve activiteit van Ariërs. (...) Gelijkheid tussen de rassen is een waanbeeld; rassen zijn integendeel divers en hebben elk meer of minder waarde. (...) De Ariërs zijn de enigen die een superieure mensheid hebben voortgebracht, een mensheid die beschaving heeft gecreëerd.”

A. Hitler, *Mijn strijd* (Mein Kampf), 1924.

“Neen, de mens heeft slechts één enkel heilig recht en dat recht is meteen ook een heilige plicht. Hij moet waken over de zuiverheid van zijn bloed, waardoor de beste elementen in de mensheid een perfecte ontwikkeling van bevoorrechte wezens mogelijk maken.

Een racistische Staat moet er dus vooreerst voor zorgen dat het huwelijk verlost wordt van voortdurende rassenvermenging (...). De racistische Staat moet er voorts voor zorgen dat er eindelijk een universele geschiedenis wordt geschreven waarin het rassenvraagstuk alle aandacht krijgt.”

Adolf Hitler, *Mijn strijd* (Mein Kampf), 1924, geciteerd in W. HOFER, *Le national-socialisme par les textes*, Parijs, Plon, 1963, p. 35.

“In ons midden bevinden zich nog mensen die niet overtuigd zijn van het nut van de uitroeiing (*Ausrottung*) van Joden in onze leefruimte. Om ons te bevrijden van het Joodse bedrog dat ons verblindde, hebben we gelukkig kunnen rekenen op de wilskracht en de energie van de grootste man die ons volk sedert duizend jaar heeft gekend.

De joodse plutocratie en het joodse communisme bedreigen het Duitse volk dat zich van hun slavernij heeft weten te bevrijden.

De Joden hopen ons tot slavernij te dwingen om op onze rug rijk te worden en ons uit te buiten. Het gezonde leven van ons volk rebelleert tegen het parasietenleven van de Jood.

Wie kan het in deze context nog hebben over medelijden, naastenliefde,

enzovoort? Wie gelooft nog dat het mogelijk is een parasiet (een luis bijvoorbeeld) te verbeteren of te bekeren? Wie denkt dat er een middel bestaat om met de parasiet tot een vergelijk te komen? We hebben slechts één enkele optie om ons door de parasiet niet te laten verslinden: hem vernietigen (*vernichten*).

De Jood moet vernietigd worden (*vernicht*) overal waar we hem aantreffen.

We plegen dan geen misdaad tegen het leven, maar staan zo in dienst van het leven en in dienst van alles wat een gezond leven waarborgt. Onze strijd is er dus een voor het behoud van het leven.”

Politische Aussprache. Führungsunterlagen Folge 3. Herausgeber: Nationalsozialistischer Führungsstab der Wehrmacht, [instructieboekje voor de Wehrmacht, geschreven door de “nationaalsocialistische generale staf van de Wehrmacht», september 1944], p. 55-56, geciteerd door Max Weinreich, *Hitler's professors, the part of scholarship in Germany's crimes against the Jewish people*, New York: Yivo, 1946 [2e uitgave, New Haven: Yale University Press, 1999].

“(…) De Revolutie die we gevoerd hebben, is een totale Revolutie. Ze treft alle sectoren van het openbare leven en heeft ze grondig beïnvloed. (…). Het gaat eigenlijk om het ontstaan van een jongere wereldvisie, die 14 jaar lang in de oppositie gestreden heeft om aan de macht te kunnen komen, om vervolgens het Duitse volk een nieuw nationaal gevoel te schenken. (…) We hebben het individu ingeruild voor het volk en de gemeenschap. (…).”

Toespraak van Goebbels, november 1933, geciteerd door W. HOFER, *Le national-socialisme par les textes*, Parijs, Plon, 1963, p. 97.

➔ Zijn de beulen gewone mensen?

Hoe kunnen gewone mensen ertoe worden aangezet om gruweldaden te verrichten? Hannah Arendt heeft het in dit verband over de “banalisering van het kwaad”.

Enkele antwoordelementen:

- Technocratische subordinatie: ambtenaren gehoorzamen, beschouwen zichzelf als loutere uitvoerders, verschuilen zich achter begrippen zoals “het uitvoeren van de plicht”, “trouw”, “eergevoel”, “dienst aan het vaderland”. Door opdeling van de structuur (ongelimiteerde macht op een gelimiteerd gebied) worden de verantwoordelijkheden verdund.
- De bureaucratische en technocratische perfectionering neemt alle morele remmen weg: de gevangenen zijn slechts nummers, de industriële vergassing (geen rechtstreeks contact met de doden) lijkt voor slachtoffer én voor beul “menselijker”.

- Racistische verblinding: antisemitische indoctrinatie, haatdragende toespraken, propaganda.
- De nationale zaak rechtvaardigt criminele daden, vervormt en manipuleert de morele waarden van personen en instellingen.
- Morele dubbelspraak maakt het mogelijk georganiseerde dood met burgermoraal te verenigen; criminele daden en hypocriete moraal worden losgekoppeld.
- De fictie van de tewerkstelling: de Joden werden tewerkgesteld en enkel de werkongeschikten werden gedood. De uitroeiingsmaatregelen leken zo op tijdelijke uitzonderingen vereist door de oorlog. Deze “fictie” maakt het mogelijk de grootschalige moordpartijen in de kampen te trivialisieren en de daadwerkelijke uitvoering van het programma psychologisch te rechtvaardigen. Werkkampen (vrijwillig, verplicht, tot de dood) duiken overal in nazi-Duitsland en de bezette gebieden op. De opsplitsing van de familiale cel en de sociale structuren, de inlijving in werk- opleidings- vormings- of vrijetijdskampen zijn schering en inslag in het Derde Rijk. De gevangenen- en concentratiekampen, extreme vorm van geweld tussen de mensen, schrijven zich in deze context in.

De vervolgingen verlopen in een algemene onverschilligheid en wel om verschillende redenen:

- Privébelang: de middenklasse maakt komaf met de joodse concurrentie, de ambtenaren varen in een systeem van veralgemeende corruptie wel bij de inbeslagneming van joodse goederen.
- Antisemitisme (latent of openlijk) van de nationalistische en conservatieve elite.
- Uitstoting van de Joden uit het openbare en sociale leven, waardoor ze van de rest van de bevolking worden afgezonderd. Gevolg: onverschilligheid van het grootste deel van de bevolking.
- Terreur uitgeoefend door de Gestapo.

Er is evenwel geen massale volksmobilisering tegen de Joden, hoewel het regime dat wel aanmoedigt.

Oefening:

Lees en becommentarieer volgende getuigenissen:

Karl Kretschmer, *SS Obersturmführer* (luitenant), is een apotheker die in 1939 bij de nazipartij aansluit. In augustus 1942 wordt hij naar Rusland gestuurd om daar het bevel over een compagnie te voeren – het *Sonderkommando 4a* – een onderdeel van de *Einsatzgruppe C* (interventiegroep), belast met de uitroeiing van de Joden. Hij stuurt zijn familie regelmatig brieven.

“27.9.1942

Lieve Soska!

Ik ben eerder slecht gezind. Ik moet me herpakken. Het zien van de doden (onder wie vrouwen en kinderen) is niet bepaald een opwekkend beeld. Maar vandaag vechten we voor het bestaan of de vernietiging van ons volk. (...) Vermits deze oorlog voor ons een oorlog tegen de Joden is, zijn zij ook de eersten die het zullen voelen. Hier in Rusland maakt elke Duitse soldaat komaf met elke Jood die hij tegenkomt. Je kunt je wel voorstellen dat ik wat tijd nodig had om dat te verwerken.”

“19.10.1942

Lieve mama, beste kinderen!

Ik wil jullie nog snel een brief schrijven opdat jullie niet zouden denken dat jullie papa je vergeet. Maar ik heb nu veel werk. (...) Was ik maar bij jullie. Het leven is eentonig en leeg. (...) Ik denk dikwijls aan jullie en hoop dat de eerste pakjes jullie bereikt hebben. (...) Zijn de kinderen nog steeds braaf? Leert Muckerle goed? Plast Vokmar nog steeds in bed? Hij wordt nu een grote jongen en mag dat niet meer doen. En wassen ze hun handen en borstelen ze hun tanden? Netheid is belangrijk. En Dagi moet leren zich aan tafel te gedragen en mag geen ellebogen op tafel zetten. (...)

(...) Het beeld van de dode mensen niet aankunnen, is eerst en vooral een teken van zwakheid. Door dat dikwijls te zien, raak je eraan gewoon en kan je je er overheen zetten. Dat wordt een gewoonte.

(...) Hoe langer je erover nadenkt, hoe duidelijker het wordt dat dit de enige manier is om de veiligheid en de toekomst van ons volk te verzekeren. Ik wil er dus niet meer over nadenken of erover schrijven.”

Brief van Robert R., soldaat in Rusland, aan zijn echtgenote Maria, 18 november 1941, getuige en dader van Duitse gruweldaden, geciteerd door Nicholas STARGARDT, *La Guerre allemande. Portrait d'un peuple en guerre, 1939-1945*, Parijs, 2017, p. 249.

“Ik heb zelden gehuild. Huilen lost niets op als je middenin de actie zit. Het is slechts wanneer ik opnieuw bij je zal zijn, wanneer ik zal kunnen rusten en weer gezond zal kunnen worden dat we veel zullen kunnen huilen (...). Hier is “medelijden” uit den boze, zeker als ze hulpverlening en actie in de weg staat. Het gevoel zwelt aan bij het zien van de menselijke miserie en door het schuldgevoel dat in elke mens geworteld zit. Ik schaam me diep. Soms schaam ik me zelfs omdat iemand van mij houdt.”

De beulen zijn ook echtgenoten, vaders, burgers (die de nazipropaganda goed verteerd hebben). De beul denkt dat hardvochtiger worden een deugd is (dat past goed in de theorie over nazimannen). Hij doet zijn werk zonder vreugde, maar wel

met het besef dat hij zijn plicht moet vervullen.

➔ **Mondelinge geschiedenis en getuigenissen van overlevenden**

Wat is mondelinge geschiedenis?

- Mondelinge geschiedenis is in de mode, maar het is ook een van de oudste vormen van “geschiedschrijving”. Herodotus en Thucydides maakten gebruik van mondelinge overlevering wanneer geschreven bronnen ontbraken. De middeleeuwse kroniekschrijvers deden hetzelfde. Mondelinge geschiedenis dook recent weer op bij politieke evenementen die weinig of geen geschreven sporen nalieten (bv.: het verzet, de bevrijdingsbewegingen in Afrika en Azië). Deze “renaissance” gaat gepaard met het ontstaan van een sociale geschiedschrijving die graag nieuwe thema’s aansnijdt en nieuwe acteurs en problematieken belicht.
- De mode van de mondelinge geschiedenis, van de zoektocht naar persoonlijke getuigenissen kadert in het herdenkingsverlangen, in het enthousiasme voor alles wat retro is, in de autobiografische geschriften, in de debatten over monumenten en herdenkingen rond verjaardagen.
- Mondelinge geschiedenis behandelt evenementen, doet een beroep op het geheugen, is gelinkt aan de herdenkingsopdracht en belicht evenementen aan de hand van herinneringen.
- Directe getuigen van evenementen uit het verleden worden aan het woord gelaten. De methode is uiteraard beperkt houdbaar, vermits het wegvallen van de getuigen er een einde aan stelt. De getuigen moeten dus relatief kort na de feiten worden ondervraagd.
- Mondelinge geschiedenis kan verschillende vormen aannemen die elk aan welbepaalde doelstellingen beantwoorden. De documenten van de mondelinge geschiedenis moeten in de context van hun productie worden geplaatst, van de problematiek die ze behandelen, van het doel dat wordt nagestreefd (academisch onderzoek, politieke, sociale of syndicale context, burgeracties, opleiding, vrijwaring van institutionele geschiedenis, vrijwaring van de identiteit van bepaalde groepen), van het kader waarin ze zullen worden voorgesteld en bewaard (archieven, musea, films, theater, televisie).
- De getuigen kunnen een streng omschreven, onderbouwd en beheerst discours leveren (passend in de officiële geschiedenis of in overeenstemming met herinneringen op papier). De getuigen kunnen ervoor opteren zich volledig met de groep waartoe ze behoorden te identificeren, waarbij feiten of daden van andere leden van de groep als eigen ervaringen worden voorgesteld. Ze zijn zich

ervan bewust dat ze een boodschap af te leveren hebben, waarbij de individuele ervaring in een groter geheel past, of met losse – en spontanere – elementen werken. Ze kunnen ook anekdotes vertellen die de historicus of de interviewer dan moet kaderen.

Waarom gebruik maken van mondelinge geschiedenis?

- Invloedrijke leden van bepaalde bewegingen of hoofdrolspelers in bepaalde evenementen ondervragen om hun getuigenissen voor het nageslacht te bewaren.
- Het woord geven aan sociale groepen die gewoonlijk niet aan bod komen, om de geschiedenis een sociale dimensie te geven, om de geschiedenis te schrijven van anonieme mensen en personen die geen specifieke graad voeren, om een tegenhanger te vormen voor de geschiedenis die door de elite wordt verteld en beheerd.
- Creatie van originele bronnen en documenten, die voor de geschiedschrijving van de 20e eeuw onmisbaar zijn geworden. Bv.: *Millenium Memory Bank* met klankopnames van de British Library: opname van getuigenissen van gewone Britten. Cf.: La Fonderie en de inwoners van Molenbeek.
- De geschreven documenten, dikwijls droog materiaal, een levende dimensie geven door het vermelden van kleine feiten uit het alledaagse leven, uit de persoonlijke levensfeer.
- Belang van de woordenschat, de gebruikte dialecten, de toponymie, elementen die veel over de collectieve mentaliteit kunnen vertellen.
- De focusgroep: een volledige groep samen interviewen om het sociale geheugen van de groep bloot te leggen, met het risico op een stereotiep discours.

Met betrekking tot de overlevenden die moeilijk over hun ervaringen tijdens de deportatie kunnen spreken. Verschillende soorten getuigenissen, naargelang de behoeften en/of de tijdsvakken:

- Spontane, rechtstreekse getuigenis, een verhaal dat dikwijls niet wordt gehoord, wat bij de overlevende een trauma teweegbrengt omdat hij/zij zo opnieuw wordt vernederd. Beschrijvingen die door mensen die het niet hebben meegemaakt niet begrepen kunnen worden. Daarbij komt nog dat Joden soms het gevoel hebben geen “nobeles” gedeporteerden te zijn, omdat ze gedeporteerd werden om wie ze waren en niet om wat ze gedaan hadden. (Ze vonden pas zo’n vijftien jaar later enig gehoor.) Bij zijn terugkeer werd de gedeporteerde als een verzetsstrijder gezien. Het proces-Eichmann (1961) en de film “Shoah” van Claude Lanzmann (1985) deden de zaken evolueren.

- Getuigenissen voor het gerecht. Belang van het proces-Eichmann dat gebaseerd was op getuigenissen. Het Joodse verhaal werd voor de eerste keer gehoord en beluisterd.
- Getuigenissen om de herinnering aan de feiten binnen de maatschappij levend te houden: de herdenkingsopdracht. Het gevaar bestaat dat de getuige en zijn verhaal in een bepaalde ideologische en politieke context worden misbruikt. De getuige wordt een “professionele overlevende”, zijn getuigenis verandert in de loop van de verschillende interviews en door latere gesprekken. Waar is de authentieke ervaring? Overpeinzing van Primo Levi in de jaren 1970 geciteerd in Philippe MESNARD, “Entre témoignage et mémoire, quelle place pour Primo Levi?”, *Témoigner. Entre histoire et mémoire*, 2014, online geplaatst op 1 juni 2015, geraadpleegd op 6 juli 2017.
- Getuigenis als “medicijn”: geen passieve rol meer spelen, niet langer lijden, maar actief optreden, voor de rechten van de mensen en de verdediging van de democratie militeren. Respectvol gehoord worden, is een soort therapie voor de overlevende gedeporteerden, wiens “mens-zijn” werd ontnomen.

Te nemen voorzorgen

- Het geregistreerde verhaal moet aan de historische realiteit worden afgetoetst. Getuigenissen verzamelen is niet voldoende, de verhalen moeten onderling worden vergeleken en geanalyseerd om het verleden te kunnen begrijpen.
- Kritische lectuur is noodzakelijk: analyse van de oprechtheid, van de juistheid, van de interpretatie.
- De documenten zijn immers subjectief, met een niet-gedefinieerde geloofwaardigheid, met vergissingen, verbeeldingselementen, stiltes, contradicties, verlangens. Deze documenten leveren niet enkel informatie over het betrokken evenement, maar ook over de herinnering, de ideologie, de onbewuste wensen en de wrok die door of na de gebeurtenissen ontstond. Het geheugen kan het verleden soms interpreteren eerder dan gewoon weergeven. Het geheugen is onderhevig aan het verloop van de tijd, de leeftijd, de nostalgie, het verhaal van anderen, het collectieve geheugen.
- Mondelinge overlevering geeft niet enkel weer wat gebeurd is, maar ook de betekenis van die evenementen. Het is een uitstekend instrument om de geschiedenis van de subjectiviteit uit te bouwen. De wijze waarop mensen zich het verleden herinneren, is niet enkel verbonden aan hun persoonlijkheid, hun leeftijd, hun geslacht. De sociale klasse, de periode, de nationale tradities, de eventuele traumatiserende ervaringen en de groep waartoe de getuige behoort, spelen ook een rol in de werking van het geheugen.

- De getuige gaat de evenementen dikwijls rangschikken naargelang zijn persoonlijke ervaringen. Zo kan een verzetsman het aandeel van het verzet in de bevrijding van het grondgebied hoger inschatten dan het in werkelijkheid is geweest.
- De huidige context en het gangbare discours kunnen eveneens het geheugen beïnvloeden.
- De rol van de interviewer is niet neutraal. De houding die hij aanneemt, de vragen die hij stelt, de wijze waarop hij die vragen stelt (afhankelijk van zijn kennis, van het beoogde doel, van de doelstelling van zijn studie) bepalen de totstandkoming van de mondelinge overlevering.
- Het interview veronderstelt een gedeeltelijke/grondige voorkennis van het aangesneden onderwerp. Het onderhoud kan enkel iets opleveren wanneer de getuige voelt dat hij te maken heeft met een specialist ter zake.
- Voorbereiding van een documentair dossier met archieven, inlichtingen, documenten, vorige verklaringen m.b.t. de getuige.
- Analyse van het gesprek, het gevoel, de indrukken, de sfeer waarin het onderhoud heeft plaatsgevonden.
- Een onbewerkte getuigenis is moeilijk te gebruiken in een tentoonstelling: lengte van het onderhoud, taal, woordenschat, soms kronkelige gedachtegang, afstand tussen heden en tijd waarin de gebeurtenissen plaatsvonden, veel onbelangrijke details. “Oplossing” gekozen in de tentoonstelling “Gekleurd verleden”: herschreven interview, gebracht door acteurs en in context (geluiden op de achtergrond). Dit heeft niets meer te maken met mondelinge geschiedenis, want de gegevens werden bewerkt. De authenticiteit is verloren gegaan, maar het gegeven spreekt het publiek zo meer aan.

➔ **De denazificatie.** Na de oorlog moeten de Duitse rechtbanken de criminelen berechten op basis van het strafwetboek uit 1871. Dat bepaalt dat de aanklager concrete bewijzen moet aanvoeren om iemand van moord te kunnen beschuldigen. In het kader van raciale uitroeiing is het echter niet altijd mogelijk de naam van de slachtoffers gestorven in de gaskamers op te geven. Nominatieve lijsten moeten kunnen worden voorgelegd, want getuigenissen van medegevangenen volstaan niet. Gelet op het grote aantal personen betrokken bij het uitroeingsproces kunnen de beschuldigen de verantwoordelijkheid echter steeds wel op iemand anders afschuiven. Verantwoordelijkheden worden zo verspreid. “Daarbij vermelden de beschuldigen en hun advocaten rechtvaardigingen die op zijn minst bevreemdend zijn, maar die evenwel door de rechtbank worden aanvaard. Ze stellen bijvoorbeeld

dat de beschuldigen zich niet bewust waren van het feit dat ze de wet overtraden omdat ze veronderstelden dat hun daden in overeenstemming met wettelijk regels waren, of ook nog dat rekening diende te worden gehouden met de tegenstelling tussen bevelen en de afwezigheid van de wil om een misdaad te begaan.” (Ute Hoffmann, “Le meurtre des prisonniers des camps de concentration à Bernburg”, *Revue d’Histoire de la Shoah*, 2013/2 (nr. 199), p. 264.)

Bezinning over een uittreksel uit een boek van een Zweedse journalist die in 1946 Duitsland bezoekt, Stig DAGERMAN, *Automne allemand*, Actes Sud, 1980, p. 93-94.

Leden van de *Hitlerjugend* worden door een denazificatierechtbank ontboden (*Spruchkammer*).

“(De procureur): U schrijft brieven om te protesteren tegen het feit dat u veroordeeld gaat worden omdat u niet denkt daden te hebben gesteld die het nazisme ten goede zouden zijn gekomen. Daarop antwoord ik: u hebt trouw en absolute gehoorzaamheid aan de *Führer* gezworen. Was dat geen daad? U hebt blinde gehoorzaamheid gezworen aan een man die u niet kende. U hebt jaarlijks vierhonderd mark lidgeld aan een partij betaald. Was dat geen daad?

Op dat ogenblik wordt de spreker onderbroken door een jongeman die buiten zichzelf van woede is:

- Maar Hitler werd door de hele wereld erkend. Staatshoofden zijn hier verdragen komen ondertekenen. De paus was de eerste om dat te erkennen. (...)

De procureur: Ik kan de paus niet dagvaarden.

Een jonge student: Niemand heeft ons geholpen, zelfs de professoren niet die nu zo hoog van de toren blazen. (...) Ik klaag de vorige generatie aan omdat die het nazisme door haar stilzwijgen heeft gesteund.

Een jonge soldaat: Al onze soldaten waren verplicht trouw te zweren aan de *Führer*. (...)

De procureur: Het is een onvergeeflijk schandaal, het is een daad, mijne heren, die vandaag met zes maanden opsluiting kan worden bestraft, zelfs met vijf jaar voor de ambtenaren.

Verontwaardigde stemmen: Niemand heeft ons iets gezegd. We waren toen veertien jaar oud, mijnheer de procureur. (...)

De procureur: (De wet) is niet bijzonder streng omdat rekening wordt gehouden met jullie jonge leeftijd, een argument dat nu ook weer niet alles verontschuldigt.”

➔ **De Tweede Wereldoorlog in de film** biedt de mogelijkheid zich rekenschap te geven van de blik die op de oorlog wordt geworpen en van de evolutie daarvan. Zodra het conflict beëindigd is, wordt de Tweede Wereldoorlog het onderwerp van talloze films van verschillende genres: actiefilms, drama's, lachfilms,...

De evolutie van de filmtechnieken en het verlopen van de tijd verlenen de verschillende producties een "realistischer" karakter. De landingsscène in de film *Saving Private Ryan* wordt door vele veteranen als de meest realistische oorlogsscène ooit gezien.

Onderwerpen en vormgeving variëren naargelang het land en de tijd. Alle landen hebben de Tweede Wereldoorlog niet op dezelfde manier beleefd. Hollywood speelt vooral het "spektakel van de overwinning" uit. Daar tegenover staan de Duitse films, met dramatische scenario's (*Das Boot*, 1981 – *Stalingrad*, 1993). Franse films tonen het verband tussen de filmwereld, de politieke inzet en de herinnering. Zo heeft de Franse film het heel dikwijls over de rol van het verzet (*La bataille du rail* 1946, *La grande vadrouille* 1966, *Paris brûle-t-il?* 1966, *L'armée des ombres* 1969, *Papy fait de la résistance* 1983,...). De film *Indigène* (2006) is tekenend voor de evolutie in de blik die Frankrijk op zijn verleden werpt en op de rol die koloniale troepen in de bevrijding speelden.

Russische films of films uit de voormalige USSR hebben een heel ander uitgangspunt en behandelen thema's en evenementen die in Westerse films niet aan bod komen. We citeren twee films. De eerste is *Come and See* (1985) van Elem Klimov. De film speelt zich af in de bossen van Belarus waar zich heel wat verzetsstrijders ophouden. De film staat bekend om de bijzonder realistische eindscène waarin een dorp door de SS wordt afgeslacht. Het tweede voorbeeld is *1944*, een Estse film uit 2015, die de bijzondere situatie schetst van de Estlanders die zowel in het Duitse als in het Sovjetkamp strijden.

De Shoah is eveneens het onderwerp van verschillende films. In 1993 maakte Steven Spielberg *Schindler's List*. De film vertelt het verhaal van Oskar Schindler (1908-1974), een Duitse industrieel die 1.100 Joden redde. De Franse regisseur Roman Polanski, overlevende van het getto van Krakau, verwerkt in 2002 de autobiografische roman *The Pianist* van Wladyslaw Szpilman, een overlevende van het getto van Warschau. *Son of Saul* (2015) van de Hongaar Laszlo Nemes speelt zich af in het uitroeiingskamp van Auschwitz.

➔ **De Tweede Wereldoorlog in de literatuur** heeft het ook over de Tweede Wereldoorlog gehad. De werken kunnen interdisciplinair worden benaderd (lessen geschiedenis en lessen Nederlands). We vermelden enkele voorbeelden.

Sommige Duitse auteurs, tijdgenoten van de nazidictatuur, hebben beklijvende boeken over hun tijd geschreven. In *Furcht und Elend des Dritten Reiches* (1938) beschrijft Bertold Brecht welke invloed het nazisme op verschillende bevolkingsgroepen heeft. *Jeder stirbt für sich allein* (1947) van Hans Fallada gaat dan weer over een gebouw waarin vervolgte personen en beulen zij aan zij leven.

Reeds in 1943 publiceert Joseph Kessel, schrijver en verzetsman, een roman over het verzet: *L'armée des ombres* (waarvan een film wordt gemaakt). In *La Bataille du Ciel* heeft hij het over Franse parachutisten die bij de landing boven Bretagne worden gedropt.

Léon Werth, een vriend van Antoine de Saint-Exupéry, schreef *33 jours*, een roman over zijn exodus in juni 1940. Het manuscript werd in 1940 aan Saint-Exupéry toevertrouwd, met de vraag het in de Verenigde Staten te publiceren, wat echter pas in 1992 gebeurde.

Een andere auteur die uit zijn persoonlijke oorlogservaring inspiratie haalt, is de Deen Sven Hassel (pseudoniem van Borge Willy Redsted Pedersen). Hij beschrijft de Tweede Wereldoorlog in de rangen van het Duitse leger. Tussen 1953 en 1985 publiceert hij een reeks romans over het leven van een soldaat in een disciplinair bataljon. Ken Follett, auteur van historische thrillers, situeert verschillende van zijn werken in de Tweede Wereldoorlog: *Winter of the World*, *The Key to Rebecca*, *Hornet Flight*, *Jackdaws*, *Eye of the Needle*, ...

Ook Roald Dahl moet worden vermeld. In 1986 publiceert deze Britse auteur *Going Solo* over zijn ervaringen als jachtpiloot in het Middellandse-Zeegebied. In zijn trilogie “*Pièces-à-trou*” (*Le commando des Pièces-à-trou* (1988), *La Fronde à bretelles* (1991) en *La Nuit des pélicans* (1995)) vertelt de Bergense schrijver Pierre Coran de bezetting van een dorpje in Henegouwen gezien door de ogen van een kind.

De Shoah bekleedt een zeer bijzondere en belangrijke plaats in de literatuur. Verschillende slachtoffers en overlevenden van de tragedie hebben dagboeken of autobiografische romans gepubliceerd. Het beroemdste daarvan is ongetwijfeld *Het dagboek van Anne Frank*. De jonge schrijfster (1929-1945) houdt tijdens haar clandestien verblijf in Amsterdam (juni 1942 tot augustus 1944) een dagboek bij. Een ander belangrijk werk is *Se questo è un uomo* (Is dit een mens) (1947) waarin de Italiaanse schrijver Primo Levi zijn ervaringen in Auschwitz beschrijft. De Shoah wordt uiteraard niet enkel door de slachtoffers behandeld. In de lange lijst van

auteurs die over het onderwerp schrijven, vermelden we Robert Merle die in *La mort est mon métier* (1952) niet vanuit het standpunt van het slachtoffer schrijft, maar vanuit dat van de beul.

Er zijn ook tal van **strips** waarin de Tweede Wereldoorlog aan bod komt: ‘De hel van het Oostfront’ (door de Belgische striptekenaar Olivier Speltens), de reeks ‘Airborne 44’, de reeks ‘Oorlogsvrouwen’ (over vijf uitzonderlijke vrouwen tijdens de Tweede Wereldoorlog), ‘Ik, René Tardi, krijgsgevangene in Stalag IIB (Jacques Tardi), ‘Yossel, 19 april 1943’ (Joe Kubert) en natuurlijk de ‘Maus’-reeks.

➔ **De evolutie van het Internationaal Humanitair Recht**

Hulpverlening aan burgers verloopt relatief vlot, maar dat kan niet gezegd worden voor acties van het Rode Kruis met betrekking tot gedeporteerden in concentratiekampen en uitroeiingscentra.

Het Internationaal Comité van het Rode Kruis (ICRK) is een privévereniging met internationaal karakter die vanuit Genève uitsluitend door Zwitserse leden wordt aangestuurd. De nationale comités voeren hun eigen activiteiten en nemen elk initiatieven m.b.t. landgenoten in concentratiekampen (bv.: het Deense en Noorse RK + initiatieven van de Zweedse graaf Bernadotte + Brits RK dat bij de bevrijding Engelse Quakers naar de kampen uitstuurt).

De acties van de organisatie worden belemmerd door een gebrek aan juridische omkadering, vermits de Conventies van Genève aanvaard vóór 1949 enkel rekening houden met strijders en geïnterneerde burgers (geïnterneerd omdat ze tot een vijandige natie behoren en zich op het grondgebied van een oorlogsvoerder bevinden; bv.: Amerikanen van Japanse afkomst in de VS).

De poging om ook burgers te helpen, mislukt (mislukking van de toepassing van de conventie van Tokio uit 1934).

Er bestaan dus geen richtlijnen voor burgers (Joden of anderen) die voor politieke, raciale of andere redenen werden geïnterneerd.

Deze “voorzichtigheid” wordt nog versterkt door neutraliteits- en onpartijdigheidsprincipes die tussenkomst in “zuiver Duitse” zaken belet.

Oktober 1942: Het ICRK ziet af van een publieke oproep (onder druk van de Zwitserse regering die de betrekkingen met Berlijn niet negatief wil beïnvloeden): dit symboliseert het “stilzwijgen” van het ICRK m.b.t. de genocide van de Joden.

De belangrijkste acties van het ICRK tijdens de oorlog:

- centralisering en uitwisseling van informatie over krijgsgevangenen
- verdeling van voedselpakketten en postbedeling voor de krijgsgevangenen, betaald door de nationale comités van het RK.

Deze acties groeien door de oorlog exponentieel, waardoor geen ruimte meer overblijft voor de slachtoffers die door de conventie van 1929 niet gedekt zijn. Het ICRK vreest bovendien de acties voor de krijgsgevangenen in gevaar te brengen als het zijn activiteiten naar de gedeporteerden uitbreidt.

Begin 1942 komt er echter schot in de zaak. Waarom?

- De delegatie van het ICRK in Berlijn informeert over de deportatie van Duitse Joden en Joden in bezet Frankrijk.
- Duitse versoepeling waardoor het mogelijk wordt nominatieve pakjes te versturen naar niet-Duitse burgers in concentratiekampen (maar niet voor de *Nacht und Nebel*). Diezelfde toegeving werd reeds aan de nationale comités van het Rode Kruis gedaan, waardoor die pakjes naar hun landgenoten konden sturen.

Op 25 april 1945 maakt de Belgische verzetsstrijdster Nina Erauw deel uit van het konvooi van het Zweedse RK dat vrouwelijke gevangenen vanuit het kamp van Ravensbrück naar Malmö evacueert. Ze blijft tot eind juni 1945 in Zweden.

“Vele Zweden waren de nazi’s gunstig gezind. We waren in een kamp dat door een Zweedse pro-nazi advocaat werd geleid. Zweedse bedrijven kwamen bij het kamp aankloppen om werkkrachten te ronselen. Er was gezegd geweest dat we vrijwillige werkneemsters waren en omdat ze werkkrachten nodig hadden, kwamen ze ons halen. We werden dus in een soort missie ondergebracht en de burgemeester, een toffe man, kwam er orgel spelen. We zijn hem gaan opzoeken en hij stelde ons in contact met onze ambassade in Stockholm. We hebben onze terugkeer kunnen verkrijgen, maar dat verliep niet vlot. En we zijn via Kopenhagen naar huis teruggekeerd.”

- Januari 1944: oprichting door Roosevelt van het *War Refugee Board* dat verondersteld wordt Joden en andere minderheden vervolgd door de nazi’s hulp te bieden. Zo verkrijgt het ICRK financiële en diplomatieke middelen.
- De geallieerde regeringen dringen aan op tussenkomst en financieren die ook; druk vanwege Joodse liefdadigheidsorganisaties.
- De Zwitserse regering wenst als neutrale macht te kunnen blijven optreden (wil niet beschuldigd worden van betrekkingen met de nazi’s).
- Het ICRK wil een hoofdrolspeler in de humanitaire hulpverlening blijven en voelt zich bedreigd door de oprichting van de *United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA)*.

Nieuwe acties (enkel aan het westelijke front, want het ICRK wordt door de USSR niet erkend):

- Aanvragen voor bezoeken aan de concentratiekampen en getto's vanaf dat ogenblik. Deze bezoeken beperken zich tot ontmoetingen met de verantwoordelijken en er komt geen evaluatie van de echte leefomstandigheden. De bezoeken geven soms ook aanleiding tot ensceneringen, zoals in Theresienstadt.
- Eind juni 1944: bezoek aan en rapport over het getto van Theresienstadt van de afgevaardigde Maurice Rossel en zijn onderhoud met de commandant van Auschwitz in september 1944.
- Aanvragen om pakketten in de kampen te mogen afleveren, om te beletten dat ze in handen van de Duitse bewakers zouden vallen, wat dikwijls het geval is.

Deze acties blijven echter minder omvangrijk dan de acties ten voordele van de krijgsgevangenen.

In de laatste oorlogsmaanden, wanneer Duitsland ten onder gaat en wanneer een enorme chaos ontstaat met duizenden vluchtelingen op de wegen, met bombardementen, met oprukkende geallieerde legers, met verplichte marsen van gevangenen:

- Het ICRK blijft pakketten uitdelen, ook aan gevangenen op dodenmarsen. De rantsoenen voorzien voor krijgsgevangenen zijn niet aangepast aan de uitgehongerde en ondervoede gevangenen (te rijke voeding die bij al te verzwakte personen de dood uitlokt). De afgevaardigden zijn getuige van de doodsmarsen, maar treden niet op.
- Bovendien worden sommige gevangenen tijdens reddingsoperaties door nationale comités en het ICRK geëvacueerd. Dit is mogelijk dankzij de vrachtwagens waarover het ICRK beschikt, dankzij de geallieerden (*Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force*). Evacuatie naar neutrale landen zoals Zweden en Zwitserland (dat land blijft voorzichtig want het wil niet door vluchtelingen worden overspoeld. De overheden blijven ongevoelig voor de bijzondere situatie van de gedeporteerden, waardoor geen opvangmogelijkheden worden gecreëerd). Onbeduidende cijfers: 6.000 personen door het ICRK, 17.000 door het Zweedse RK. Deze evacuaties zijn het resultaat van lange onderhandelingen tussen de vertegenwoordigers van het ICRK en de nazileiders (Ernst Kalenbrunner, verantwoordelijke voor de concentratiekampen; H. Himmler).
- Het ICRK stuurt uiteindelijk afgevaardigden naar de kampen om de overgave te vergemakkelijken en om te bemiddelen met de geallieerde legers. Ze moeten de orde handhaven (vermijden dat gevangenen geliquideerd worden of dat vergeldingsacties tegen bewakers worden georganiseerd). Ze komen echter dikwijls na de evacuatie en de bevrijding van de kampen aan en kunnen het

uitmoorden van gevangenen niet voorkomen (buiten de perimeter van het kamp, cf. Dachau).

Besluit:

De actie van het ICRK is onbeduidend, komt te laat en is onaangepast aan de werkelijke noden van de gedeporteerden (geen analyse van de sanitaire behoeften van de gedeporteerden). Het ICRK heeft geen ervaring inzake sanitaire methodes en heeft geen medische expertise op het terrein. Er wordt overhaast geïmproviseerd in een land dat volledig aan de grond zit (Duitsland), waar geen communicatiemiddelen zijn en geen contact met de geallieerde legers is.

Het beperkte optreden van het ICRK vertaalt zich in de ondergeschikte rol die het door de geallieerden in hun hulp- en heropbouwprogramma krijgt toebedeeld. De geallieerden zetten in op de UNRRA, waaraan het ICRK ondergeschikt is.

Het ICRK is zich bewust van zijn falen en trekt lessen uit de ervaringen opgedaan tijdens de Tweede Wereldoorlog om het internationaal humanitair recht aan de nieuwe realiteiten aan te passen en om in oorlogstijd burgers bij te staan en te beschermen. Zo wordt in 1949 de Vierde Conventie van Genève aanvaard. Die behandelt kort de algemene bescherming van de bevolkingen tegen de effecten van de oorlog en wil limieten stellen aan de barbarij.

Hieronder vindt u de verklaring van het ICRK uit 2006 m.b.t. zijn acties tijdens de Tweede Wereldoorlog.

(...) Miljoenen mannen, vrouwen en kinderen – hoofdzakelijk Joden, maar ook zigeuners, gehandicapten en al diegenen die het regime als tegenstanders of weerstanders bestempelde – werden koelbloedig uitgeroeid, in verschrikkelijke omstandigheden, zonder dat het ICRK erin slaagde hulp te bieden. (...) Dit falen wordt nog verergerd door het feit dat het ICRK er niet alles aan heeft gedaan om de nazivervolgingen in te perken en de slachtoffers te helpen. Het ICRK van vandaag betreurt zijn vergissingen en tekortkomingen uit het verleden. Deze mislukking zal steeds in het geheugen van de instelling gegrift blijven (...).

Le CICR face au génocide et aux autres persécutions nazies, Déclaration du 25-10-2007, Document aanvaard door de Vergadering van het ICRK op 27 april 2006. <https://www.icrc.org/fr/resources/documents/misc/holocaust-position-27042006.htm> (april 2017).

Welke waren volgens dit document de tekortkomingen van het ICRK tijdens de Tweede Wereldoorlog?

Te bekijken in de klas: de film van Claude Lanzmann *Un vivant qui passe*, 1997 (65'), interview van Maurice Rossel die als afgevaardigde van het ICRK Auschwitz en Theresienstadt bezocht.

Voor de vertoning van de film:

Kennis nemen van de richtlijnen van de Conventie van Genève en de limieten van de acties ondernomen door de afgevaardigden van het ICRK

<http://www.icrc.org/web/fre/sitefreo.nsf/htmlall/genevaconventions>

Na de film :

De wijze waarop Lanzmann zijn vragen stelt (Welke indruk maakt hij? Wat wenst hij te bereiken?) vergelijken met de wijze waarop de getuige antwoordt (Is hij beschaamd? Is hij geloofwaardig?). Welk beeld geeft de montage van de getuige? Is het een neutraal, welwillend of beschuldigend interview?

Het debat toespitsen op het verschil tussen neutraliteit en medeplichtigheid.

Vandaag eisen de humanitaire hulporganisaties, in het kielzog van de “zonder-grenzenbeweging”, een recht op inmenging, waardoor gebroken wordt met de methodes van het ICRK, die voorbijgestreefd worden geacht. Als echte militanten willen de hulporganisaties gewetensvragen aansnijden en mensen wakker schudden. Ze willen niet langer zwijgen of een afwachtende houding aannemen. Zo gaat het ICRK in de jaren 1980 over zijn methodes nadenken én zijn archieven openstellen om klaarheid over het oorlogsgebeuren te scheppen.

➔ **Wat is een totale oorlog?**

Het concept wordt dikwijls aangehaald, zowel voor de Eerste als voor de Tweede Wereldoorlog. Het gaat om de mobilisering van alle krachten en mogelijkheden van een land.

- Laat de leerlingen nadenken over de betekenis van het concept aan de hand van voorbeelden gevonden tijdens hun bezoek en vraag hen hedendaagse voorbeelden te vinden.
- Implicatie van mannen en vrouwen: soldaten, maar ook burgers die aan de oorlogsinspanning meewerken, het verzet, de collaboratie, onderwerping aan terreur, repressie, bombardementen.
- Implicatie van materiële mogelijkheden: de fabrieken draaien enkel nog voor de oorlog (bv.: de Britse fabrieken produceren geen radiotoestellen voor burgergebruik meer, maar enkel nog militaire toestellen; meubelmakerijen

vervaardigen houten onderdelen voor het Mosquito-jachtvliegtuig).

- Implicatie van financiële middelen: nationale leningen doen een beroep op het geld van burgers om de oorlog te financieren, de staten maken schulden (de Belgische leningen worden bekostigd door de Congolese producties), de goederen van staatsvijanden worden aangeslagen (van Joden, van collaborateurs).
- Mobilisering van de aandacht: via propaganda wordt op patriottisme ingespeeld, op verzetsmogelijkheden of zelfs op het brengen van offers. De censuur controleert de informatiestroom, vrije meningsuiting wordt beperkt, gecontroleerd of zelfs afgeschaft.

Asmogendheden

Bondgenootschap tussen Duitsland, Italië en Japan. Ze werden ook de Axis genoemd. Japan, Duitsland en Italië sluiten een overeenkomst waarin zij beloven elkaar te zullen steunen als de Verenigde Staten een van hen aanvalt.

Atlantikwall

Duitse verdedigingslinie van ruim 2.500 kilometer langs de grens van Noorwegen, Denemarken, Duitsland, Nederland, België en Frankrijk. De Duitsers waren nog het meest beducht op het gevaar van de zee. De geallieerden waren in de lucht zeker niet sterker maar een verrassingsaanval zou zeker vanaf de zee komen. De Duitsers bouwden duizenden bunkers langs de kust van Noorwegen tot aan het uiterste puntje van Zuid-Frankrijk. Op het strand en in de duinen werden landmijnen geplaatst.

Atoombom

Raketten met kernkoppen die enorme schade en tienduizenden doden veroorzaakten op 6 (Hiroshima) en 9 (Nagasaki) augustus 1945. Japan gaf zich hierna onvoorwaardelijk over.

BBC

De BBC zorgde ervoor dat Radio België uit kon zenden en bezet België kon toespreken. Maar ook de BBC zelf was populair, de Belgische radio stond onder controle van de Duitsers, dat vertrouwde men niet. De bijnaam van de BBC was dan ook de Betrouwbare Berichten Centrale.

Bezet

Als een land zelf niets meer over de politiek, het leger, de politie, wetten en de rechtspraak heeft te zeggen spreken we van een land dat bezet is.

Blitzkrieg

Op 1 september 1939 viel het Duitse leger Polen binnen, dat ging volgens de zogenaamde overrompelingstactiek met de inzet van tanks, vliegtuigen, parachutisten en grondtroepen.

Bolsjewisten (Bolsjewieken)

Russische Marxisten naar het idee van Lenin die later de Communistische Partij van de Sovjet-Unie zouden vormen. Veel westerse landen waren net zo fel gekant tegen het Bolsjewisme als het Duitsland van Hitler.

Capitulatie

Overgave van een land aan een vreemde mogendheid. Duitsland tekende op 8 mei de volledige overgave.

Censuur

Toezicht en controle op alles wat wordt uitgebracht zoals films, boeken, brieven en kranten.

D-Day

Op 6 juni 1944 landen geallieerde troepen op de Normandische kust. De 'D' is een militaire aanduiding, onterecht wordt er wel eens 'Decision-Day' van gemaakt.

Denazificatie

Duitse politici en militairen moesten na de oorlog ervan doordrongen worden dat het nazisme kansloos was en zou blijven. Niet in mindere mate gold dit voor het Duitse volk, wat een onmogelijke taak is gebleken hoewel het merendeel van de Duitsers de oorlog, Hitler en een groot Duitsland verwerpt.

Derde Rijk

Hitler riep in 1933 het Derde Rijk uit toen hij de macht kreeg van het Duitse volk. Er wordt ook wel gesproken van het Duizendjarige rijk. Het was de opvolger van de Weimar Republiek.

De term komt uit het boek *Das Dritte Reich* van Arthur Moeller van den Bruck uit 1923. Het eerste rijk was het Heilig Roomse Rijk en het tweede het Duitse Keizerrijk van 1871 tot 1918.

Einsatzgruppen

Concentratiekampen bestonden al langer maar vernietigingskampen nog niet, toen de ovens op volle toeren draaiden hadden elitetroepen al een ware slachting aangericht onder Joden in met name het oosten.

Ook communisten, zigeuners en journalisten moesten het vaak ontgelden. Er waren vier van dit soort moordcommando's die meer dan een miljoen moorden op hun geweten hebben.

Endlösung (Endziel)

De Duitsers wilden zich ontdoen van de Joden. Omdat ze de gehele Joodse populatie wilden uitroeien kan er gesproken worden van een genocide.

Fascisme

Politiek die gericht is op de centrale leiding van een land, het volk is ondergeschikt aan een extreem sterke vorm van nationalisme.

Fall Blau

In 1942 probeerden de Duitsers het Rode leger definitief te verslagen, de Slag om Leningrad verloren de nazi's en luidde de ineenstorting van het Duitse Rijk in.

Fall Gelb

Codenaam van de Duitsers voor het plan om Nederland, België en Luxemburg binnen te vallen en in te lijfen. Nederland viel op 15 mei, België en Luxemburg op 28 mei 1940.

Fall Rot

Na *Fall Gelb* was Frankrijk aan de beurt, de codenaam voor de inval in Frankrijk was *Fall Rot*. Na twintig dagen viel Frankrijk op 25 mei 1940.

Fall Weiss

Dit was het Duitse plan om Polen binnen te vallen en te veroveren. Deze inval in september 1939 was de aanleiding tot de Tweede Wereldoorlog.

Fat Man

Bijnaam van de kernbom die op 9 augustus 1945 door de Verenigde Staten boven de Japanse stad Nagasaki tot ontploffing werd gebracht. De atoombom op Hiroshima werd *Little Boy* genoemd (6 augustus 1945.)

Freya

Naar deze godin van de vruchtbaarheid is het Duitse radarsysteem vernoemd dat in de Tweede Wereldoorlog werd gebruikt

Führer

Hitler liet zich vanaf 1934 aanspreken met *Führer*, wat in het Duits 'leider' betekent.

Geallieerden

Bondgenootschap tussen Engeland, de Verenigde Staten, Canada en de Sovjet-Unie die de voornaamste 'vijanden' van het Duitse regime vormden.

Genocide

Volkerenmoord.

Hakenkruis

Hitler voerde een symboolpolitiek waarbij ook uiterlijk vertoon belangrijk was. Naast de SS tekens en het IJzeren kruis werd ook het hakenkruis ingevoerd als symbool voor het nationaal-socialisme. Zie ook 'Swastika'.

Holocaust

De systematische uitroeiing van het Joodse volk. Hetzelfde als 'Shoah'.

KdF

Kraft Durch Freude (kracht door vreugd) was de beloning aan hen die zich uitmuntend toonden qua inzet voor nazi-Duitsland. De eerste auto die voor het volk werd gebouwd heette eveneens de 'KdF', later werd dit de Volkswagen Kever.

Kriegsmarine

Onderdeel van de Duitse Wehrmacht.

KZ (Konzentrationslager)

Duits voor concentratiekamp

Lager

Duits voor kamp (Konzentrationslager, KZ)

Lebensraum

Toen Hitler in 1933 aan de macht kwam wilde hij meer levensruimte voor iedere Duitser, dat wilde hij bereiken door een groot Duits rijk te stichten. Dit streven kwam bekend te staan onder de term *Grossraumpolitik*.

Luftwaffe

De Duitse luchtmacht. De Duitsers zelf gebruikten het woord echter in veel bredere zin. Als de geallieerden kwamen om een Duitse stad te bombarderen werd er 'Luftwaffe' geroepen.

In 1935 liet Hitler door Göring de *Wehrmacht* opbouwen, iets wat internationaal moeilijk lag omdat Duitsland als agressor in de Eerste Wereldoorlog zich niet mocht herbewapenen. In vijf jaar tijd stond er een modern oorlogsapparaat waarvan de *Luftwaffe* een zeer belangrijk en gevreesd onderdeel was.

Nacht-und-Nebel-Erlass

Angst aanjagen was een van de middelen die de nazi's gebruikten. Aan het eind van de zomer van 1941 pakten de Duitsers lukraak mensen op die verdacht werden van mogelijke verzetsdaden, maar wat op dat moment (nog) niet bewezen kon worden. Zij werden tewerkgesteld in Duitse kampen maar kwamen nooit terug.

Navajo

De meeste Indianen in Amerika spreken Navajo, deze taal is zo gecompliceerd dat het Amerikaanse leger Navajo Indianen inzette

om gecodeerde berichten over de oorlog met Japan op te stellen. De Japanners hebben de code nimmer kunnen kraken.

Nazi

Duitse afkorting van ‘nationaalsocialist’, de gedachte dat Duitsers beter waren dan anderen lag ten grondslag aan deze beweging.

Neurenberg

In deze Duitse plaats werden na de oorlog veel processen tegen oorlogsmisdadigers gevoerd.

Neurenberger Wetten

De rassenwetten van Neurenberg waren anti-Joodse wetten uit 1935 om Joden rechten te ontfemen.

NKVD

De Russische geheime Dienst. Voor het eerst deden zij van zich spreken toen 20.000 Poolse militairen, waaronder veel officieren, bij Katyn in Polen door hen werden afgeslacht.

NSKK

Een vrij onbekend onderdeel van de Duitse NSDAP, de politieke beweging van Hitler. In alle bezette gebieden had de NSKK een afdeling.

Propaganda

Tijdens de bezettingsjaren probeerde Hitler het volk voor te houden dat ze maar beter mee konden werken want dan stonden hen mooie dingen te wachten.

Radioboedochappen en filmpjes met vrolijke tafereeltjes en kinderen op schoot bij Duitse soldaten moesten de indruk wekken dat het allemaal wel meeviel met de verschrikkingen. In de persoon van Goebbels had Hitler een verantwoordelijke aangesteld als minister van propaganda.

RAF

De Britse luchtmacht, ‘*The Royal Air Force*’.

Rassenleer

Wetenschappelijk ‘bewijs’ dat bepaalde mensenrassen minderwaardig zijn. De nazi’s gingen ervan uit dat het Germaanse ras verheven was boven andere rassen en dat die dus uigeroeid moesten worden. Deze theorie wordt door zo weinig mensen serieus genomen dat er van ‘bewijs’ geen sprake is.

Rassenzuivering

Op grond van afkomst een gehele bevolkingsgroep verwijderen uit de samenleving.

SA

De Sturmabteilung werd al in 1921 opgericht om partijbijeenkomsten te beleggen maar later hield ze zich ook bezig met het intimideren van politieke tegenstanders. SA-leden werden ook wel aangeduid als “de bruinhemden”.

Schutzstaffel (SS)

De Duitse beschermingsdienst die direct gelieerd was aan de NSDAP en ingezet werd om angst aan te jagen en Joden op te pakken

Shoah (sjoa)

Dit betekent letterlijk ‘vernietiging’ of ‘ramp’. Het staat voor de vervolging en moord op Joden tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Sippenhaftung

Sippenhaftung is een collectieve bestraffing van doorgaans onschuldige familieleden van een dader. Dat vond niet alleen plaats onder de mensen die slachtoffer van het Duitse regime waren maar ook onder de nazi's zelf.

Swastika

Dit ‘hakenkruis’ stond symbool voor het nazisme. Hitler misbruikte een oud godsdienstig symbool van hindoes en boedhisten. De swastika staat bijvoorbeeld afgebeeld op de voet van Boeddha. Het symbool komt echter ook voor op christelijke grafmonumenten bij Rome en op Griekse en Romeinse mozaïekvloeren.

U-Boot

‘*Unterseeboot*’, onderzeeboot van de Duitsers.

V1 en V2 en V3

De V1, Vergeltungswaffe 1 (vergeldingswapen) was eigenlijk ontworpen als een luchtafweerbom maar werd al snel ingezet als aanvalsbom. De vliegende bom had een motor die ontstak als de druk rondom de raket een bepaalde waarde had. Op basis van de hoeveelheid kerosine en afstand konden de Duitsers redelijk nauwkeurig de raketten neer laten komen.

De V2 was zijn opvolger en werd geen vliegende bom maar een raket genoemd. De V3 was een kanon dat zware bommen kon afschieten.

V-E-Day

De dag dat Europa officieel bevrijd werd verklaard, 8 mei 1945.

V-J-Day

De dag dat Japan officieel verslagen was door de Amerikanen, 15 augustus 1945.

Vichy-Frankrijk

Deels was Frankrijk bezet gebied, maar in het zuiden was een groot gebied onder controle van maarschalk Pétain die openlijk sympathiseerde met de nazi's. Pétain leidde het land tijdens de Tweede Wereldoorlog. Er werden veel Joden uitgeleverd aan de Duitsers, diverse overheidsinstanties werkten daaraan mee.

Waffen SS

De militaire tak van de SS.

Wannsee-conferentie

Op 20 januari 1942 kwamen nazi's en hoge Duitse ambtenaren bijeen in een villa aan de Duitse *Grosse Wannensee*, niet ver van Berlijn, om te bespreken hoe ze de Joden het snelst konden uitroeien. Besloten werd om vernietigingskampen in te richten met gaskamers en verbrandingsovens.

Weerwolf

In 1944 droeg Hitler Joseph Goebbels op om een groep strijders samen te stellen die aanslagen moesten plegen achter de linies van de geallieerden. De weerwolven werden geen succes omdat velen werden opgepakt en daardoor het moreel onder anderen tot een dieptepunt zank.

Wehrmacht

De complete Duitse defensiemacht: de Landmacht (*Heer*), Luchtmacht (*Luftwaffe*) en Zeemacht (*Kriegsmarine*).

Westwall

Duitse verdedigingslinie van ruim 600 kilometer langs de Nederlandse, Belgische, Luxemburgse en Franse grens. De geallieerden noemde deze de Siegfriedlinie. In de Eerste Wereldoorlog hadden de Duitsers een verdedigingslijn die zo heette.

Bibliografie

Hieronder vindt u een selectie van algemene werken over het interbellum, die de leerlingen kunnen helpen bij het uitdiepen van het thema. Daarbij komen dan nog referenties over onderwerpen die in de tentoonstelling minder aan bod komen.

Woordenboeken

Paul ARON & José GOTOVITCH (dir.),

Dictionnaire de la Seconde Guerre mondiale en Belgique.

Bruxelles: André Versaille, 2008.

Isabelle BOURNIER & Marc POTTIER,

Atlas de la Seconde Guerre mondiale, Bruxelles, Casterman,

2006.

I.C.B. DEAR,

The Oxford Companion to World War II, Oxford-New York

University Press, 2001.

Philippe MASSON (dir.),

Dictionnaire de la Seconde Guerre mondiale (2 vol.). Paris,

Larousse, 1979-1980.

Monografieën

Antony BEEVOR

The Second World War, London, 2012.

Crete – The Battle and the Resistance, London, 1990.

Stalingrad, London, 1998.

Berlin: The Downfall, 1945, London, 2002.

Chris BELLAMY

Absolute War, Soviet Russia in the Second World War, London,

2007.

Marni, BEYEN

Oorlog en verleden. Nationale geschiedenis in België en

Nederland, 1938-1947, 2002.

J. BOURKE,

The Second World War: A people's History, Oxford, 2001.

Christopher BROWNING,

Des hommes ordinaires: le 101e bataillon de réserve de la police

allemande et la Solution finale en Pologne. Paris, Tallandier,

2007.

- Haruko Taya COOK & Theodore F. COOK,
Japan at War, 1993.
- Albert DE JONGHE
Hitler en het politieke lot van België, 1972.
- Luc DE VOS en Frank, DECAT,
Mei 1940, van Albertkanaal tot Leie, 1990.
- Luc DE VOS,
De bevrijding. Van Normandië tot de Ardennen, 1994.
- Bruno DE WEVER,
Greep naar de macht. Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde: het VNV, 1933-1945, 1994.
- Adrian GILBERT,
POW: allied prisoners in Europe, 1939-1945, Londres, John Murray, 2006.
- José GOTOVITCH et Jules GÉRARD-LIBOIS,
L'an 40 : la Belgique occupée, Bruxelles, CRISP, 1971.
- Ian KERSHAW,
Hitler 1889-1936: Hubris, London, 1998.
Hitler, 1936-1945: Nemesis, London, 2000.
- Hein A.M., KLEMMANN,
'Waarom honger in Europa in de Tweede Wereldoorlog?' in DE KEIZER, Madelon e.a. (red)., *Thuisfront. Oorlog en economie in de twintigste eeuw*, 2003.
- Ruth LEISEROWITZ,
Von Ostpreussen nach Kyritz. Wolfskinder auf dem Weg nach Brandenburg. Postdam, 2003.
- Primo LEVI,
Is dit een mens, Meulenhoff, 2010.
- Alie NOORLAG,
Een leven lang gezwegen. Getuigenissen van voormalige NSB'er en hun familie. Amsterdam: Profiel Uitgeverij.
- *Reflections, IWM Holocaust Exhibition Teachers' Guide*, London, 2000.
- Aline SAX,
Voor Vlaanderen, Volk en Führer. De motivatie en het wereldbeeld van Vlaamse collaborateurs tijdens de Tweede Wereldoorlog. 1940-1945. Antwerpen, Manteau, 2012.

Bärbel SCHMIDT,

Geschichte und Symbolik der gestreiften KZ-Häftlingskleidung,
Dissertation, Universität Oldenburg, 2000

URL: <http://oops.uni-oldenburg.de/volltexte/2000/440/>
(29/05/2012).

Peter SCHRIJVERS,

*De hel die Europa heet. Amerikaanse frontsoldaten in de Tweede
Wereldoorlog*. Amsterdam, Manteau, 2003.

Pieter SERRIEN,

Zo was onze oorlog. Getuigenissen over de Tweede

Wereldoorlog in België. Antwerpen: Manteau, 2014, p.163.

*Wandelen in Mortsel. Historische wandeling Bombardement 5
april 1943*. Mortsel, 2009, p.4.

*Elke dag angst. De terreur van de V-bommen in België (1944-
1945)*. Antwerpen, 2016.

Anneleen SPIESSENS,

“Gekleurd verleden: over geschiedenis, herinnering en mythe.”

In *Témoigner – entre Histoire et Mémoire*, 2011 (consulté en
ligne www.auschwitz.be en septembre 2017), p.119.

Veerle VAN DEN EECKHOUT,

Twintig Ninoofse vrouwen en de repressie na de Tweede

Wereldoorlog. De rol van de getuige en de verdachte in

repressieonderzoeken na de Tweede Wereldoorlog, RUG, 2009.

Jan VELAERS & Herman VAN GOETHEM,

Leopold III, de Koning, het Land, de Oorlog, Lannoo, 1994, p.
329.

Etienne VERHOEYEN,

België bezet 1940-1944, Brtn, 1993.

Het pedagogische aanbod van het WHI

GELEIDE BEZOEKEN: aangepast aan elk niveau. Groepen van max. 15 of 25 leerlingen, naargelang het thema : 70 € (week) – 80 € (weekend)

Mogelijke thema's: algemene rondleiding, de middeleeuwen, België in de 19e eeuw, het interbellum, de Eerste Wereldoorlog, de Tweede Wereldoorlog, vliegtuigen, museologie, propaganda, dynastie, internationaal humanitair recht, ...

ANIMATIES: voor een verjaardag of een namiddag met vriendjes.

De animatie belicht de collecties op ludieke en interactieve wijze.

Groepen van max. 15 kinderen: 85 € (week) – 95 € (weekend)

Mogelijke thema's: Missie Regenboog, Op de vleugels van de wind, Beestig!, Ridder in de middeleeuwen, Pas op! Propaganda.

PEDAGOGISCHE DOSSIERS: dossiers voor de leerkrachten en vragenlijsten voor de leerlingen om een bezoek aan het Koninklijk Legermuseum voor te bereiden, te begeleiden en af te ronden. Gratis te downloaden op onze website www.klm-mra.be, rubriek Uw bezoek/Educatie/Pedagogische dossiers:

- voor het lager onderwijs: De dynastie, Leven en dood in de loopgraven van de Eerste Wereldoorlog, Als stenen konden spreken, De geschiedenis van de luchtvaart, Interbellum, De Tweede Wereldoorlog
- voor het middelbaar: Als stenen konden spreken, Propaganda, Internationaal humanitair recht, Het interbellum, De Tweede Wereldoorlog

SPELBLAADJES: gratis te downloaden op onze webstek, om de permanente collecties en de tijdelijke tentoonstellingen spelenderwijs te verkennen.

Mogelijke thema's: De 19^e eeuw, De Tweede Wereldoorlog, De luchtvaart, Antarctica, #100Masters.

Reizende tentoonstelling: Nodig de geschiedenis uit in je school of gemeente! We beschikken over zes reizende tentoonstellingen over verschillende onderwerpen die je kan uitlenen. De prijs bevat de verzekering, het transport en het opstellen. Wij komen dan de tentoonstelling van jouw keuze opbouwen.

Naargelang de tentoonstelling kan je ook beroep doen op onze ervaren gidsen. Ze begeleiden zij op een interactieve manier groepen door de tentoonstelling. Wil je ook een van de tentoonstellingen in je school of bij jou in de buurt, aarzel dan niet om ons te contacteren!

Thema: Interbellum

Voor info en reservatie: 02 737 78 23 of herinnering@whi.be

EEN BEZOEK AAN DE SITE BREENDONK

Van september 1940 tot september 1944 verbleven zo'n 3.600 gevangenen in Breendonk. Als gedenkteken is het Fort van Breendonk, een van de best bewaarde kampen in Europa, symbool voor het lijden en de dood van alle slachtoffers van het nazisme. Info en reserveringen: <http://www.breendonk.be>

EEN BEZOEK AAN DE SITE BASTOGNE BARRACKS

Sinds 2010 is er het Interpretatiecentrum van de Tweede Wereldoorlog in Bastenaken ondergebracht. Het parcours bestaat uit een reeks tentoonstellingsruimten en een aantal plekken die een belangrijke rol speelden in de Slag om de Ardennen, zoals de kelder van Mc Auliff of de eetzaal waar de kerstmaaltijd werd gehouden. U kunt ook een bezoek brengen aan het 'Vehicle Restoration Centre', waar de pantsers van het WHI een nieuw leven beginnen.

Bastogne Barracks, Quartier Slt. Heintz - Rue de la Roche 40 - 6600 Bastenaken

Bezoek op reservatie: 0032(0)61/24 21 24 of bb.mra@skynet.be

Duur: ongeveer 2 uur

<https://www.warheritage.be/fr/sites>

<http://www.bastognebarracks.be/>

•